

Eessõna

2011. aasta oli ERMile jätkuvalt uue hoonega seotud ettevalmistustööde aasta. Jõud oli suunatud Raadi alade korrastamisele, samuti viimistleti tehnilisi ja sisulisi lahendusi ning jätkati tööd hoone sisu ja näituste loomisega. Kuigi põhimõtteline otsus muuseumi ehitamise kohta on olemas, oodati jätkuvalt, et laheneks ehituse alguse ja finantseerimise küsimus.

Endise nõukogude lennuvälja maa-aladel Raadil lõpetati territooriumi puhasdamine reostusest. Keskkonnaohutuse tagamisega seotud, ligi kaks aastat kestnud tööd kujutasid endast viimaste aastate suurimat keskkonnaprojekti Tartumaal. Ettevõtmist rahastas 90% ulatuses Sihtasutus Keskkonna Investeeringute Keskus, tervikuna kulus projektile 1,7 miljoni eurot. Raadi mõisapargi naabruskonnast ja tulevase Eesti Rahva Muuseumi uue hoone alalt koguti enam kui 200 tonni olmejäätmeid, koos autobaasi lammutatud hoonetega eemaldati ca 15 000 m³ ehitusjäätmeid, koguti kokku ja hävitati suures koguses autorehve.

2011. aastal lõpetas tegevuse 2008. aastal loodud Eesti Rahva Muuseumi Ehituse Sihtasutus (ERMES), mille ülesanne oli ERMi uue hoone projekteerimise, ehitamise ja finantseerimise korraldamine ning Raadi territooriumi arendamine. Edasise hoone ehitusega seotud tegevuse haldamise võttis enda kanda Riigi Kinnisvara Aktsiaselts.

Ehitustöödega paralleelselt jätkas Eesti Rahva Muuseum oma sisulist igapäevast tööd. Aasta algas konverentsiga „Tee Eesti muuseumini 5. Muuseumide valikud“, kus arutleti muuseumide ees seisvate valikuvõimaluste üle ja räägiti sellest, kuidas edasi liikuda. Üheks oluliseks muutuseks on kogukonna kaasamine muuseumi tegevustesse. Aasta jooksul toimus mitmeid välitöid ning teisi aktiivseid ja inimeste osalusega seotud kogumistegevusi, millega on süstemaatiliselt tagatud Eesti argikultuuri dokumenteerimine.

ERMi projektide ja uurimisteemade mitmekesisus ilmestab hästi muuseumi teadustöö laiemat integreeritust sotsiaal- ja humanitaarteadustega. Muuhulgas toimus 2011. aasta suvel ja varasügisel Tartu Ülikooli ja muuseumi koostöös küllastajauuring, mis oli osaks suuremast üleeuroopalisest rahvusmuuseumide uurimisprojektist EuNaMus (*European National Museums: Identity politics, the uses of the past and the European Citizen*). Uuringu eesmärgiks on selgitada välja rahvusmuuseumide roll, identiteedipoliitika ja see, kuidas muuseumid minevikku kasutavad ja käsitlevad. Projekti ühe osana toimusidki küllastajauuringud erinevate Euroopa maade rahvusmuuseumides (Kreeka, Hispaania, Šotimaa, Iirimaa, Eesti, Läti, Rootsi, Itaalia, Saksamaa), mille käigus uuriti küllastajate huvi ajaloo ja materiaalse kultuuri vastu ning

rahvusmuuseumide rolli inimeste rahvusliku ja Euroopa identiteedi kujunemisel. ERM oli projektis nii uurimistöö läbiviija kui uuritava rollis.

Aasta üheks läbivaks teemaks oli toidukultuur. Aasta alguses avati kaasaja Euroopa toidukultuuri näitus „Euroopa maitsed“, aprillis toimus rahvusvaheline konverents „Toidukultuuri kogumine ja vahendamine: individuaalsed ja institutsionaalsed vaatepunktid“, kus vaadeldi võimalusi ühendada Eesti toidukultuuri traditsioone ja kaasaega. ERMi kogudesse võeti vastu Eesti kokanduse suurkuju Linda Petti pärand. Aasta lõpukuudel kuulutati välja uue kogumisvõistluse teemad ERMi kirjasaatjatele, keskseks teemaks sai kodune toiduvalmistamine ja kodukodakad. Küsitlusele vastajad aitavad jäädvustada toidukultuuri. Nendest ja paljudest muudest teemadest on võimalik lugeda aastaraamatu tegevusülevaadete osast.

Aastaraamatu teadusartiklite osa avab Piret Õunapuu artikkel Eesti Rahva Muuseumi varasemast ajaloost: „Rahva Muuseumi noorepõlve teostamata unistused“, mis vaatab mõni aasta peale avamist stabiilse ja hästitoimiva muuseumi arenguplaane, millest enamik sõja ning rahapuuduse tõttu teostamata jäid. Nii plaaniti ERMi juurde luua vabaõhumuuseum, põllutööosakond ning loodusteaduslik osakond, mis tegelikkuses pidid jääma paremaid aegu ootama. Mitu aastat püüti luua ka loodusosakonda, ideest kaugemale jõuti muinasteaduse osakonnaga – muuseumile laekuvad arheoloogilised leiud panid juhatuse ümber vaatama esialgset otsust, mille kohaselt ERM arheoloogiaga ei tegele. Oma arheoloogiaosakonna asutamiseni muuseumis siiski ei jõutud. Maailmasõja jäädvustamiseks asutas muuseum eraldi sõjaosakonna, eesmärgiga koguda materjali eelkõige eesti sõjameeste kohta – fotosid, eluloolisi andmeid, sõjakirjeldusi, aga ka sõjaga seotud esemeid. Vahetud fotod ja sõjamuljed puudutasid inimesi ja suurendasid seeläbi ka muuseumi poolehoidjate hulka. Pilk minevikku kinnitab veelkord, kuidas muuseum on pidevas muutumises olev dünaamiline institutsioon, mille arenguvalikutes peegeldub ka ühiskonna arusaamine oma minevikust.

Muuseumist abstraktsema institutsionaalse tervikuna räägib ka Pille Runneli ja Pille Pruulmann-Vengerfeldti artikkel. Artiklis „Kui muuseumist saab sõnum osalevatele auditoriumidele“ analüüsitakse osaluse mõistet ja osalusprotsesse kaasageses muuseumis auditoriumiuuringulisest perspektiivist. On selge, et muuseumid võistlevad tänapäeval üha enam teiste institutsioonidega hariduse ja vaba aja veetmise valdkondades, selle osaks olev muuseumide interaktiivseks muutumine ei muuda museoloogide arvates muuseume aga piisavalt kommunikatiivseks ja demokraatlikuks. Nagu paljude teistegi avalike institutsioonide puhul, kaasneb ühiskonna demokratiseerumisega vajadus muuseumide senisest suurema läbipaistvuse ja usaldusväarsuse järele, mis omakorda on tekitanud muuseumides tähelepanu avalikkuse kaasamise ja osaluse valdkonna vastu ning seeläbi ka vajaduse osalusprotsesse muuseumides paremini mõista. Artiklis arutlevad autorid selle üle, mida tähendab osalus muuseumides, lähtudes Giddensi „demokraatia demokratiseerimise“ (1998) teoreetilisest raamistikust ning vaadates muuseumi selle kolme võtmerolli kaudu: muuseum kui kultuuriline, majanduslik ja avalik institutsioon, millest igal on osalusega seoses erinevad vajadused.

Käesolevas aastaraamatus avaldame ka kaks artiklit Eesti etnoloogidelt, mis käsitlevad nõukogude aja suhestumist nõukogudejärgse ühiskonna ja kaasajaga.

Kirsti Jõesalu artikkel „Eesti nõukogudejärgne mälutöö: nõukogude minevik presidentide kõnedes“ ning Terje Toomistu artikkel „Nõukogude sümboolika tähendusest siirdepõlvkonna hulgas Eestis ja Venemaal“ vaatlevad mõlemad seda, kuidas nõukogude ajaga seotud tähendused ja tõlgendused on seotud isikliku ning kollektiivse kogemusega nõukogude ajast.

Etnoloog Kirsti Jõesalu uurib mälutöö dünaamikat 1990.–2000. aastate Eestis Vabariigi presidentide kõnedes, püüdes ühendada minevikule institutsionaalse tähenduse andmist presidentide personaalse kogemusega nõukogude ajast. Analüüs põhineb peamiselt kolme presidendi – Lennart Meri, Arnold Rüütli ja Toomas Hendrik Ilvese vabariigi aastapäeval peetud kõnedel, aga ka konkreetsemalt mälutööga tegelevatel kõnedel. Presidentide kõned ei ole iseseisvad nähtused, Kirsti Jõesalu asetab need kõned teiste sotsiaalse ja kultuurimälu väljenduste, näiteks nõukogudejärgses Eestis populaarsete omaelulookirjutiste konteksti. Kõnedes valitseb nõukogude aja suhtes peamiselt “katkestuse” ja sellega seotud “vastupanu” diskursus, seejuures on presidentide kõned kõrgtotalitarismi meenutades häälestatud sarnaselt elulookirjutistega, samas kui hilist sotsialismi hakkavad avalik ja privaatne diskursus alates 1990ndate lõpust käsitlema erinevalt.

Huvitavalt liitub eelmise artikli teemadega ka etnoloogiamagister Terje Toomistu artikkel, milles ta käsitleb nõukogude sümboolikat tänapäevase noorte populaarkultuuri kontekstis, kus sümboolika on avatud erinevatele tõlgendustele. Autor leiab, et tähenduste kujunemist mõjutavad ühelt poolt erinevad mälu protsessid, teisalt võib popkultuuris toimuvate transformatsioonide kaudu kunagi selgepiirilist poliitilist või ideoloogilist tähendust kandnud sümbol omandada täiesti uusi tähendusi. Artiklis vaadeldakse võrdluses siirdeajal üles kasvanud noori Eestis Tartus ja Venemaal Voronežis. Põhiliselt vaatleb artikkel sümboolika esinemisest ja sellega seotud tähendusi noorterõivastuse näitel.

Ülejäänud aastaraamatu artiklid kajastavad erinevaid teemasid, millega kultuuriuurijad praegu tegelevad. Soome etnoloog Tuija Saarinen kirjutab artiklis „*Tuline nagu põrgu, must nagu öö*. Eestlane ja kohv“ kohvijoomise ajaloo Eestis, asetades selle toidu ja joogi tarvitamise kui olulise sotsiaalse toimingu konteksti ja näidates selle osa ühiskonnaliikmete vahelises suhtlemises. Artikli allikateks on Eesti Rahva Muuseumis aastal 1996 koostatud küsimustiku vastused, lisaks memuaarid ja kokaraamatud. Kohvi hakati Eestisse tooma juba 17. sajandi lõpus, kuid kohvi tarvitamine oli kuni 20. sajandi alguseni rahva seas peaaegu tundmatu ja ainult üksikud oskasid kohvi keeta. Eestlased õppisid kohvi jooma linnades või mõisas teenides, mehed võisid harjuda kohvi jooma armees. Kohv ei olnud Eestis igapäevaselt kasutusel, vaid seda joodi pidudel, talgutel ja sünnipäevadel. Nõukogude ajal joodi oakohvi asemel sageli kofeiinivaba viljakohvi. Saarinen märgib, et kohvi tõid Eestisse ka soomlased, sest mäletati veel kohvipuudust Soomes: vaba juurdepääs kohvile tähendas ka soomlastele iseseisvuse ja normaalse elu sümbolit ning seda ka eestlastele soovides kingitigi just kohvi.

Piret Jõgisuu artikkel „Viljandimaa kirikuõpetajate kirjad ajalooallikana 1880–1915“ põhineb ühel huvitaval ajalooallika liigil – tavainimeste kirjadel, mis, nagu ta välja toob, on seni leidnud suhteliselt vähest kasutamist. Artikkel jälgib eesti soost pastorkonna ja rahva suhteid. Eestlastest kirikuõpetajad võitsid rahva usalduse

ning kontaktid kirikuõpetaja ja koguduse vahel tihenesid. Sajandivahetusel teenisid Viljandi Pauluse, Kolga-Jaani ja Helme kogudust autoriteetsed pastorid, kelle kirjavahetuse hulgast leiab mitmeidki huvipakkuvaid tavainimeste kirju. Enamasti on autorite kohta teada vaid nimi ja kirjutamise koht, palju oli anonüümkirju. Siiski on teada, et autorite seas oli suhteliselt palju kooliõpetajaid ja taluperemehi, õpetaja kaudu hoidsid kodumaaga sidet võõrsil viibivad või elavad koguduseliikmed – sõdurid ja misjonärid. Suur osa kirjadest käsitleb kiriklikke ja religioosseid küsimusi, tehti kirikukorraldusega seotud ettepanekuid, arutleti usu üle. Pastori poole pöördui ka sotsiaalküsimuste, näiteks vaestehoolekande asjas, kirjutati kooliprobleemidest ning usaldati isegi isiklikke perekonnaprobleeme. Mitmed kirjad puudutasid kõlblusküsimusi – hukkaläinud tüdrukud, abielurikkumine ja kõlblusetu eluviis.

Teadusartiklite osa lõpetab Mare Kõiva ja Andres Kuperjanovi artikkel „*Survakarid, kukerid ja teised*“, milles vaadeldakse talvist maskeerimist Bulgaarias Perniku piirkonnas koos paralleelidega mujalt Bulgaariast, nende lähinaabritelt ja Euroopa laiemast kontekstist. Ainestik, millel artikkel põhineb, pärineb 29.–30. jaanuaril 2010. aastal toimunud rahvusvaheliselt Surva festivalilt, mille keskmes on *survakarid*, Lääne-Bulgaarias levinud lambanahksete kostüümide ja vöökelladega sanditajad. Festivalil oli võimalik jälgida külakombestiku adapteerimist linnakeskkonda ja festivali formaati, sellega kaasnenud muutusi ja erijooni. Maskeerimise olulisusele osutab kombe pikk säilimine ja edukas adapteerumine urbaniseerunud keskkonnas. Perniku festival on huvitav näide maa- ja linnakultuuride segunemisest ja sulandumisest.

Pille Runnel